

Галина ВЕРГЕЛЕС,

orcid.org/0009-0005-8276-311X

здобувачка ступеня доктора мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) halyna.verheles@naoma.edu.ua

Галина ГАЛИНСЬКА,

orcid.org/0009-0006-7559-7392

професорка кафедри графічних мистецтв

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) halyna.halynska@naoma.edu.ua

ВЕРТЕП ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ У СТВОРЕННІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ

Статтю присвячено темі використання культурної спадщини в колективних та індивідуальних мистецьких проєктах; окресленню алгоритмів дослідження одного з таких явищ як вертеп, який залучається у якості прикладу для створення сучасного арт-об'єкту; підходам до вивчення історії елементу культурної спадщини, його візуальних та функціональних особливостей; аналізу доцільності та актуальності створення подібних творчих одиниць.

У статті надано коротку історичну довідку щодо об'єкту вертепної скрині, звернено увагу на її архітектоніку, наведено приклади міждисциплінарних зв'язків з іншими явищами української культури, як наприклад українські архаїчні казки. Актуальність представленої теми пов'язана із потребою сучасних митців у залученні до своїх креативних практик об'єктів культурної, історичної спадщини. А відтак – виникає питання, як саме варто приступати до цього процесу взаємодії. На прикладі міждисциплінарного мистецького проєкту, концепція якого формується через переосмислення об'єкту вертепної скрині та української архаїчної казки, було описано, на які ключові моменти у підготовці до розробки проєкту варто звернути звернуто увагу. Окреслено цілі такого творчого проєкту та сформульовано мотивацію щодо його розробки.

Запропоновані у статті твердження ґрунтуються на професійному досвіді у створенні проєктів із використанням культурної спадщини та характеризуються практичною цінністю. Результати дослідження вказують на необхідність всебічного виваженого аналізу в процесі підготовки до взаємодії з об'єктами культурної та історичної спадщини, окреслюють на загальних прикладах важливі етапи та концептуальні питання. Публікований матеріал може стати прикладом для інших митців, що мають на меті описати підхід у створенні проєкту із залученням елементів культурної спадщини. Для авторів, які лише починають свій творчий шлях, публікація може бути збірником ключових аспектів та алгоритму під час теоретичної та практичної роботи.

Ключові слова: український вертеп, культурна політика, мистецтво, книга, освіта, театр.

Halyna VERHELES,

orcid.org/0009-0005-8276-311X

obtaining the degree of Doctor of Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) halyna.verheles@naoma.edu.ua

Halyna HALINSKA,

orcid.org/0009-0006-7559-7392

Professor at the Department of Graphic Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) halyna.halynska@naoma.edu.ua

VERTEP AS A CULTURAL PHENOMENON FOR CREATING A CONTEMPORARY INTERDISCIPLINARY ART PROJECT

The article explores the use of cultural heritage in collective and individual artistic projects. It outlines methodologies for studying phenomena like the «vertep» (a traditional Ukrainian folk theatre) as a case study for creating contemporary art objects. The article discusses approaches to understanding the history of cultural heritage

elements, their visual and functional characteristics, and analyzes the relevance and appropriateness of creating such creative entities.

A brief historical overview of the vertep box is provided, with a focus on its architecture and examples of interdisciplinary connections with other aspects of Ukrainian culture, such as Ukrainian archaic fairy tales. The relevance of the topic is linked to the need for modern artists to incorporate cultural and historical heritage into their creative practices. Consequently, it raises the question of how to approach this process of interaction effectively. The article describes key considerations in preparing for a project based on the reinterpretation of the vertep box and Ukrainian archaic fairy tales. It outlines the goals of such a creative project and formulates motivations for its development.

The claims made in the article are based on professional experience in creating projects using cultural heritage and have practical value. The research results highlight the necessity of a comprehensive and balanced analysis during the preparation phase for interacting with cultural and historical heritage objects. They define important stages and conceptual issues using general examples. The published material can serve as a guide for other artists aiming to describe their approach to creating projects that involve cultural heritage elements. For authors just beginning their creative journey, the publication may offer a compilation of key aspects and procedures for both theoretical and practical work.

Key words: Ukrainian vertep, education, cultural policy, art, theater.

Постановка проблеми. Культура – живе явище, що супроводжує суспільство на кожному кроці. З кожним новим явищем, новим нашаруванням чи переосмисленням, суспільство має змогу вивчати себе, оперувати результатами для підняття загального рівня освіти та самоусвідомлення, висувати гіпотези щодо майбутніх тенденцій чи критичних моментів, рефлексувати та виходити на діалоги. Митці, як креативний клас, постійно працюють з культурою, ідеями та наративами, порушують питання, підсвічують проблеми суспільства тощо. Тому практика, коли митець ділиться своїми обґрунтуваннями того чи іншого проекту є важливою, надихаючою та інформаційно багатою.

На сьогоднішній день все більше митців та культурних діячів розробляють свої проекти та мистецькі твори у контексті української культури, висвітлюють її на світових майданчиках та говорять про Україну через культуру та мистецтво. Митці, які планують у своїй творчості використовувати елементи чи образи української культурної та історичної спадщини, мають ґрунтовно дослідити об'єкти, які збираються висвітлювати, щоб якнайкраще розкрити образ того чи іншого явища української культури та історії. Перед початком безпосередньої творчої роботи, митцям варто звертати увагу та виважено підходити до експонату чи явища, який вони збираються залучати та висвітлювати у власній практиці. Завдяки цьому, фінальні креативні продукти матимуть більш структуровану та обґрунтовану концепцію, матимуть більше сенсів та інформації для глядачів. Практика самостійного дослідження теми, опис свого способу мислення та осмислення наявних візуальних матеріалів перед створенням нового мистецького твору є важливим етапом для фахівців, які лише приступають до втілення власних ідей. На прикладі вертепної скриньки, як одного із таких музейних взірців, можна продемонструвати аспект дослідження культурної спадщини та

обґрунтувати її використання у мистецькому проекті, який будуватиметься на переосмисленні класичної форми в українській культурі.

Аналіз досліджень. Історією розвитку українського вертепу цікавилася значна кількість дослідників. Серед них можемо виділити: І. Франка, Є. Марковського, О. Курочкіна, Й. Федаса, Г. Галагана, О. Кисіля, О. Селіванова, Е. Ізопольського, О. Хлистун, Т. Лугову та багатьох інших. Проте, не зважаючи на наявні заходи, пов'язані з реставрацією та ретрансляцією вертепної драми, в Україні зовсім мало опублікованих праць митців щодо практичного створення таких проектів. Для інших митців та зацікавлених науковців ці тексти, що демонструють у першу чергу спосіб мислення авторів, дали б змогу ознайомитися із алгоритмами та методиками фахової роботи, а також застосувати отримані знання у власній практиці, теоретичних розробках, викладанні тощо. Таким чином проекти будуть ґрунтовними та матимуть цілісну концепцію.

Метою цієї статті є обґрунтування та пропозиція підходу у створенні концепції мистецького проекту на прикладі вертепної скрині та українських архаїчних казок. Реалізації окресленої мети були підпорядковані такі завдання: розглянути виникнення явища вертепної скрині; дослідити візуальну складову музейних вертепних скринь; описати алгоритми проведених досліджень задля створення цілісної концепції розробки сучасного проекту; обґрунтувати потенціал синтезу сюжетів українських архаїчних казок і вертепної скрині як місця їх театралізації; охарактеризувати можливість використання такого проекту у міжнародних діалогах та у державній культурній політиці.

Виклад основного матеріалу. Митці досить часто у своїй творчості звертаються до історичної спадщини, реконструюють її, переосмислюють, запозичують образи чи елементи. Іншим варіантом роботи є зображення культурної спадщини

як основної мети мистецького проекту. Мотивація, як і сам проект, тут доволі індивідуальна. Все ж, орієнтуватимемося на наявне бажання митця запропонувати суспільству нетривіальну ідею, продукт – розповісти широкому колу глядачів про певну подію чи явище національно-культурного характеру. Активна робота митців із культурним надбанням позитивно впливатиме на вирішення багатьох завдань розвитку культурної галузі в цілому. Це сприйняття та освоєння суспільством своєї культурної спадщини, розширення зацікавленої аудиторії, просвітницька діяльність, опис архаїчних чи класичних сюжетів сучасною та близькою для глядача мовою, подолання культурних стереотипів, заохочення новаторських тенденцій тощо. Більш широко тематику завдань культурної політики описує у своїй роботі В. Малімон (Малімон, 2008).

Насамперед, варто коротко охарактеризувати історичну складову згаданого вертепу та вертепної скрині. Історія української вертепної драми та існування вертепних скриньок сягає декількох сотень років. Завдячуючи збереженим зразкам та детальним описам дослідників, є можливість прослідкувати їхні характерні особливості та відмінності від європейської традиції оформлення вуличного театру. Найближчою за формою й сюжетом до українського традиційного вертепу науковці та дослідники називають польську шопку. За зовнішнім і внутрішнім оздобленням присутні також і відмінності у розподілі поверхів, кольорах, прикрасах тощо. В Україні практика самостійного виготовлення вертепів, колекціонування та реконструкцій ще не стала такою поширеною, як, наприклад, щорічні виставки польських аматорських шопок у Кракові, а є більш локальною. Проте, присутня на сьогодні цікавість українського суспільства до вивчення власної культурної спадщини може змінити ситуацію і все більше людей, театральних організацій та митців будуть відроджувати цю самобутню традицію.

Найдавнішим з відомих збережених українських вертепів науковці називають Сокоринський (Галаганівський) вертеп (рис. 1), який у 1770 році бурсаки Києво-Могилянської академії подарували родині Галаганів. Ця дерев'яна конструкція мала два поверхи та вигляд палацу блакитного кольору. Також до відомих із XIX ст. вертепів відносять так звані Куп'янський (рис. 2) та Славутський (рис. 3). Перший – дерев'яний, двоповерховий, за образом схожий на сільську хату із розписаними стінами. Другий – двоповерховий, з двома «баштами», за образом ближче до церкви через хрести на даху, прикрашений фігур-

Рис. 1. Сокоринський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

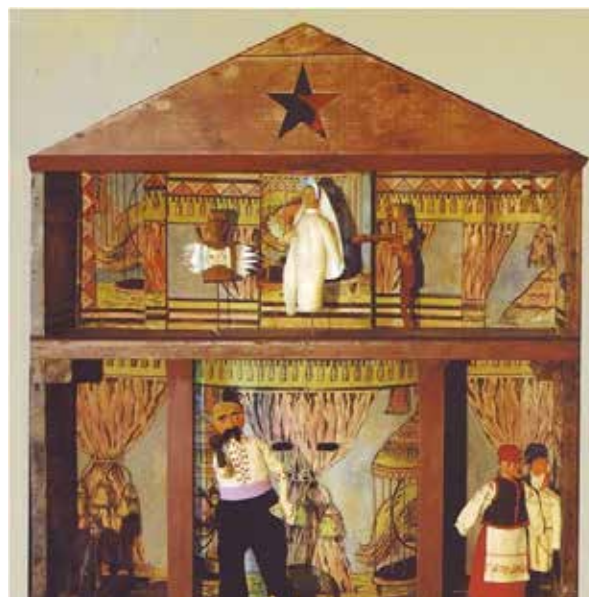

Рис. 2. Куп'янський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

кою півмісяця. До вертепів, виконаних у авангардному стилі, відносять Межигірський вертеп 1923 року, авторами якого є учні М. Бойчука: О. Павленко та В. Седляр (рис. 4). Цей зразок мав один поверх та більш формальну геометрично оздоблену споруду. Він є яскравим прикладом того, як форма вертепу може трансформуватись під тенденції та ідеї часу. У наукових колах наявні суперечки стосовно кількості поверхів у вертепних скриньках – їх було два чи, все таки,

Рис. 3. Славутський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

Рис. 4. Межигірський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

три. Зокрема, у дослідженнях Е. Ізопольського, І. Франка, Є. Марковського та інших.

Візуально вертепні скриньки нагадують палаци, форма яких натякає на спорідненість із архітектурою часу їхнього виготовлення. Дослідження також дають інформацію, що більш пізні вертепи мали за прототип образ саме Галаганівської скрині. Деякі вертепи мали ще й рухомі

передні дверцята. Двоповерховість безпосередньо пов'язана зі сталою архаїчною системою уявлення про світобудову, де перший поверх – це земне життя, а другий – простір святих, який є небесним, потойбічним. Такий принцип побудови дійства сюжету називають вертикальним. Він широко розповсюджений в українських народних казках, де герої переходять зі світу живих у потойбіччя. Форма вертепної драматургії сцени є найбільш фундаментальною і для постановки та візуалізації деяких українських народних казок, лише змінюють декорації.

Зазвичай, вертеп робився із дерева чи картону. Замовляли скриньку у столяра, а прикрашали вже самостійно тканинами, хутром та кольоровим папером. Образи героїв та оздоблення сцени змінювались відповідно до місцевості, сюжету й фантазії творця. Знизу були прорізи в підлозі – щоб людина, яка керувала фігурками, могла ними рухати та їх переміщувати. Збоку були ніші для входу і виходу фігур, закулісся. Враховуючи, що вертеп має класичну архітектоніку у два поверхи, де верхній слугував «небом», «потойбічним світом», а нижній – «світом живим», буденним, можна провести паралель із вертикальними проєкціями розташування цього самого потойбіччя в українських архаїчних казках. Більш ґрунтовно локуси потойбіччя української народної казки описує у своїй роботі О. Наумовська (Наумовська, 2018). На підтвердження думки про цей зв'язок можна навести твердження Т. Лугової про те, що образ вертепного будиночку поєднує в собі декілька моделей світобудови (Лугова, 2018). Така аналогія є суто гіпотетичною, але може виступити концептуальним обґрунтуванням для застосування вертепу у проєкті саме за такою характерною рисою. У казках герої переходять між світами, виконують місії тощо. Тож, образ вертепної скрині цілком міг би стати загальною основою для лялькового театру української архаїчної казки.

Окреслений симбіоз між вертепною формою та українською казкою сприятиме взаємодії дитини з «рідною» для неї казкою, залученню до освітньо-виховного процесу, творчому розвитку. Дитина у формі гри може знайомитись із класичними архаїчними сюжетами української казки, спробувати зіграти вертепні містерії за участі героїв казок, а також створити нові сценарії для цих персонажів. Тут можна згадати слушну думку Л. Курбаса з приводу того, що образи міфічним персонажам наділяють безпосередньо автори та читачі або глядачі. Тобто, саме ми уявляємо яким міг бути Лісовик, Мавка та інші міфічні персонажі (Курбас, 2001). Насправді ж, ніхто не знає, якими рисами

характеру чи зовнішності вони наділені. Так і дитина матиме змогу завдяки просторовому творчому об'єкту створити власну казку, де персонажі можуть мінятися своїми ролями, набувати нових рис чи трансформувати їх. Це також стане свідченням сучасного часу, адже казки як вид фольклору так само є доволі пластичними щодо актуальних подій у суспільстві. Дослідниця Т. Лугова теж підіймає подібні важливі питання про майбутнє та про перенесення вертепної форми у сучасний цифровий простір. Ця форма функціонування творчого об'єкту може стати окремим мистецьким проектом, який відповідатиме теперішньому часу та суспільним запитам і, водночас, продовжуватиме існування давньої культури.

При реконструкції чи створенні власної вертепної історії важливо розуміти архітектоніку вертепу. За умови збереження основної ідеї у конструкції та додавання наступних нашарувань, які безпосередньо залежатимуть від ідеї, смаку та смислового наповнення, можна створити вертеп, який вважатимемо сучасним переосмисленням чи художньою інтерпретацією класичної його форми, реконструкцією за збереженими описами. Ця практика є вкрай важливою у залученні сучасного глядача до ознайомлення із українською історично-культурною спадщиною та у формуванні подальшої його зацікавленості. Вертепна скриня може розвивати свій образ і у культурно-розважальних та просвітницьких заходах, демонструючи причетність української культури до європейських традицій. Тут аспект міждисциплінарності проекту може охоплювати переосмислення класичної вертепної форми і відомих сюжетів архаїчних казок та сучасний формат подачі (інтерактивна гра, тематичний арт-об'єкт тощо).

Спираючись на наявний практичний досвід окреслимо загальну стратегію та алгоритм роботи щодо створення проектів із залученням чи переосмисленням українських культурних елементів. Найперше – потрібно сформулювати чітку та зрозумілу головну ідею проекту. По-друге – з'ясувати те, чи буде у проекті елемент спадщини центральним об'єктом чи допоміжним. В обох варіантах, насамперед, важливо знайти правильні шляхи демонстрації та виразного використання його образу. Також потрібно зважити й на те, щоб не знецінити цей об'єкт такими наслідками як, наприклад, пригнічення національної гідності глядача, навіть, якщо це будуть лише іронічні рефлексії творчості. Наступний етап – опрацювання історичних довідок обраного елемента та аналіз тих реалізованих проектів, до яких він вже залучався. Доцільним було б зрозуміти і першо-

чергове (істинне) призначення обраного об'єкту чи явища. Тут не зайвими будуть фахові консультації. Під час роботи варто ставити собі питання: «Чи працюватиме на головну ідею проекту та чи інша бажана модифікація елемента? Чи буде це зрозумілим глядачеві?» Притягнутість сенсів, яка створює відчуття ніби символи чи образи відтворюються недоцільно, може виглядати фальшиво, неестетично і, з рештою, спрацювати у зворотному щодо першопочаткової ідеї напрямку. Тож, важливим перевірочним етапом роботи стане прогнозування реакцій глядача і критиків та пошуки відповідних шляхів промоції проекту.

Варто зауважити, що подібні методичні практики використовують у своїй роботі і художники-ілюстратори та художники книги, адже часто перед ними ставиться аналогічне завдання – створити зображення, в якому були б присутні постаті, явища, архетипи у синтезі із сучасністю чи метафоричністю. Тож, автори цих творів є також відповідальними за створення певного художнього образу ілюстративного матеріалу чи книги. Особливо виражено потрібно підходити до створення мистецьких проектів, які мають на меті презентацію України на світовому рівні та участь у міжкультурних діалогах.

Наприклад, маємо ідею створення мистецького проекту, в якому поєдналось би використання класичної вертепної форми та українських архаїчних казок для створення арт-об'єкту у вигляді лялькового театру та книги. Вона може сформуватися під час більш детального вивчення історії українського вертепного дійства та роздумів, у якому форматі та для якої аудиторії можна було б представити свій продукт. Наприклад, – як окремий мистецький об'ємно-просторовий твір, призначений для експонування на відповідних культурно-мистецьких заходах (фестивалі, книжкові виставки тощо), який буде цікавим дітям, популяризуватиме залучення культурної спадщини України в освітньо-педагогічних практиках. Запланованими функціями такого навчально-ігрового продукту стане взаємодія, під час якої дитина матиме змогу відтворювати у форматі гри казки своєї країни, створювати власні сюжети, досліджувати образи рідної культури. Тож, перед початком розробки концепції проекту вивчаємо історію українського вертепу, його зміни у формі та сюжетах. Також, знайомимося із опублікованими дослідженнями фахівців про систему функціонування вертепної скрині, її символічні складові в архітектоніці. В процесі аналізу тематик українських архаїчних казок

з'явилося припущення, що вертепну скриню можна використати як основу під ляльковий театр для казкових персонажів. Аргументацією такої доцільності стала наявність їх спільних рис – поєднання двох світів: 1) світу живих, буденного; 2) світу потойбічного. Для розробки пропозиції об'ємно-просторової форми нашого вертепу додатково досліджуємо візуальні матеріали збережених вертепних скринь та створюємо схему, на основі якої буде створено новий мистецький твір (рис. 5). Серед важливих для нас і впізнаваних складових виділяємо: принцип двоповерховості конструкції, наявність відсіків для зберігання ляльок та книжки-додатку, наявність дверцят та відповідність загальній формі, що нагадує палац. Візуально, індивідуальні риси об'єкту мають стосуватися художнього оздоблення та його поєднання з іншими явищами української культури, представляючи цей художній продукт як синтез сучасного мистецтва із тяглістю до переосмислення національної культурної спадщини.

Окрім переосмислення архаїчних сюжетів цей вертепно-книжковий проект має стати ілюстрацією можливостей сучасної книжки одночасно бути інтерактивною, цілісним арт-об'єктом та інсталяцією. В цьому контексті можемо згадати вислів О. Кузьменко, що саме «завдяки подібним

проектам відбувається арт-переродження книги» (Кузьменко, 2014: 86).

Висновки. Підсумовуючи розгляд теми вертепу як культурного явища у створенні міждисциплінарного мистецького проекту зазначимо:

Для митців-практиків важливо проводити аналіз та досліджувати історію спадщини, з якою вони збираються працювати і, яку вони планують використовувати у власній творчості.

Окреслений підхід надасть подібним проектам більшої ґрунтовності, адже їх концептуальна основа не спекулюватиме поверхневою тематикою, а буде більш глибокою, інформативною та цікавою для сприйняття.

Вертеп є невід'ємною та особливою складовою української культурної спадщини. Активне використання цього образу до креативних проектів залучатиме все більшу кількість глядачів до вивчення української культури. Сучасне переосмислення класичних тем створюватиме нові форми, запрошуватиме до дискусій та розвиватиме культуру.

Це є також вкрай важливим у час, коли українці все більше презентують свою культурну спадщину та мистецтво за кордоном, показують, що вони живі, багатогранні, мають своїх фольклорних героїв та відкриті до міжнародної співпраці.

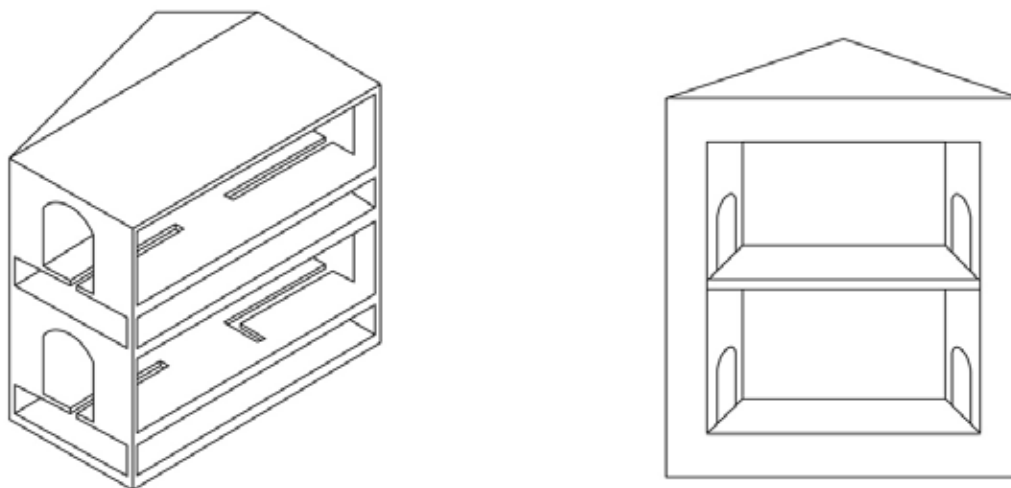

Рис. 5. Схематичне зображення конструкції вертепу у двох проєкціях. Вергелес Г., Київ, 2024 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громова Н. Живий вертеп як основна форма бойківського різдвяного рядження (кінець XX – початок XXI століття). Етнічна історія народів Європи. 2008. Вип. 24. С. 32–37.
2. Гуєвська О., Павленко Г. Український вертеп: Колекція вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. Київ. 24 с.
3. Кузьменко О. Д. Книга як арт-об'єкт: спроба соціально-філософської експлікації посткласичного інобуття книги. Гуманітарний часопис. 2014. № 2. С. 85–94.

4. Лугова, Т. А. Український вертеп: синтактика, семантика, прагматика, динаміка. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2018. 465 с.
5. Лугова, Т. Полеміка щодо згадки Еразма Ізопольського про вертепний театр в Україні. Аркадія. 2015. № 3 (44). С. 8–14.
6. Малімон В. І. Проблеми державної культурної політики в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства. Університетські наукові записки. 2008. № 4 (28). С. 355–360.
7. Марковський С. Український вертеп. Розвідки й тексти. З друкарні Всеукраїнської Академії Наук. 1929. Вип. 1. 201 с.
8. Наумовська О. Локуси потойбіччя в українській народній чарівній казці. Лінгвістика. Лінгвокультурологія. Збірник: Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення. Том 12. Частина 2. Дніпро. 2018. С. 203–214.
9. Федас Й. Феномен українського вертепу. Етнічна історія народів Європи. 2002. Вип. 13. С. 34–37.
10. Франко І. До історії українського вертепа XVIII в. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. Львів. 1906. 152 с.
11. Савчук В. Драматургія і виховні функції українського вертепу. Освітній простір України. 2014. Вип. 1. С. 97–101.
12. Сулима М. Український вертеп. Вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX–XX ст. Дніпро. 2010. 608 с.
13. Курбас Л. Про Різдвяний Вертеп. *Філософія театру*. Упоряд. Лабінський М. Київ. 2001. 917 с.
14. Хлестун О. Український різдвяний вертеп як універсальна мистецька форма. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 18(2). С. 37–41.

REFERENCES

1. Hromova, N. (2008) Zhyvyi vertep yak osnovna forma boikivskoho rizdvianoho riadzhennia (kinets XX – pochatok XXI stolittia). [The Living Nativity Scene as the Main Form of the Boyko Christmas Performance (Late 20th – Early 21st Century)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of European Peoples*. Issue 24. 32–37. [In Ukrainian].
2. Huyevska, O., Pavlenko, H. Ukrainyskiy vertep: Kolektsiia vertepiv Muzeiu teatralnogo, muzychnogo ta kinomystetstva Ukrainy. [Ukrainian Nativity Scene: The Nativity Collection of the Museum of Theatrical, Musical, and Cinematic Arts of Ukraine]. [In Ukrainian].
3. Kuzmenko, O. D. (2014) Knyha yak art-obiekt: sprobа sotsialno-filosofskoi eksplikatsii postklasychnoho inobuttia knyhy. [The Book as an Art Object: An Attempt at a Socio-Philosophical Explication of the Post-Classical Otherness of the Book]. *Humanitarnyi chasopys – Humanities Journal*. No. 2. 85–94. [In Ukrainian].
4. Luhova, T. A. (2018) Ukrainyskiy vertep: syntaktyka, semantyka, prahmatyka, dynamika. [Ukrainian Nativity Scene: Syntax, Semantics, Pragmatics, Dynamics]. LAP LAMBERT Academic Publishing. [In Ukrainian].
5. Luhova, T. (2015) Polemika shchodo zghadky Erazma Izopolskoho pro vertepnyi teatr v Ukraini. [Debate on Erasmus Isopolsky's Mention of the Nativity Theatre in Ukraine]. *Arcadia*. No. 3 (44). 8–14. [In Ukrainian].
6. Malimon, V. I. (2008) Problemy derzhavnoi kulturnoi polityky v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. [Problems of State Cultural Policy in Ukraine at the Present Stage of Societal Development]. *Universytetski naukovy zapysky – University Scientific Notes*. No. 4 (28). 355–360. [In Ukrainian].
7. Markovskiy, Y. (1929) Ukrainyskiy vertep. Rozvidky y teksty. [Ukrainian Nativity Scene: Studies and Texts]. Z drukarni Vseukrainskoi Akademii Nauk – Printed at the All-Ukrainian Academy of Sciences. Issue 1. [In Ukrainian].
8. Naumovska, O. (2018) Lokusy potoibichchia v ukrainskii narodnii charivnii kaztsi. *Linhvistyka. Linhvokulturolohiia. [Locuses of the Otherworld in Ukrainian Folk Fairy Tales.] Linguistics. Linguocultural Studies*. Zbirnyk: Mizhkulturna y mizhmovna komunikatsiia: problemy, pytannia, vyrishennia – Collection: Intercultural and Interlingual Communication: Problems, Issues, Solutions. Vol. 12. Part 2. Dnipro. 203–214. [In Ukrainian].
9. Fedas, Y. (2002) Fenomen ukrainskoho vertepu. [The Phenomenon of the Ukrainian Nativity Scene]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of European Peoples*. Issue 13. 34–37. [In Ukrainian].
10. Franko, I. (1906) Do istorii ukrainskoho vertepa XVIII. [On the History of the Ukrainian Nativity Scene in the 18th Century]. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka – Printed at the Shevchenko Scientific Society. Lviv. 1906.
11. Savchuk, V. (2014) Dramaturhiia i vykhovni funktsii ukrainskoho vertepu. [The Dramaturgy and Educational Functions of the Ukrainian Nativity Scene]. *Osvitnii prostir Ukrainy – Educational Space of Ukraine*. Issue 1. 97–101. [In Ukrainian].
12. Sulima, M. (2010) Ukrainyskiy vertep. Vertep u dramaturhii, prozi ta poezii XIX–XX. [Ukrainian Nativity Scene: The Nativity Scene in Drama, Prose, and Poetry of the 19th–20th Centuries]. Dnipro. [In Ukrainian].
13. Kurbas, L. (2001) Pro Rizdviani Vertep. [On the Christmas Vertep]. *Filosofia teatru – In Philosophy of Theatre*. Compiled by M. Labinsky. Kyiv. [In Ukrainian].
14. Klystun, O. (2012) Ukrainyskiy rizdviani vertep yak universalna mystetska forma. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. [The Ukrainian Christmas Nativity Scene as a Universal Artistic Form]*. *Naukovy zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Notes of Rivne State Humanities University*. Issue 18(2). 37–41. [In Ukrainian].